

DOĞU AKDENİZ'İN ARTAN PETROPOLİTİK ÖNEMİ VE TÜRKİYE'NİN KUZEY KIBRIS SİYASETİ

Yavuz Cankara¹

Öz

Anadolu'nun doğal bir uzantısı olan Kıbrıs adası, bulunduğu konum itibarıyla, Türkiye'nin hem güvenliğini, hem de Doğu Akdeniz siyasetini şekillendirmektedir. Adada Rum nüfusun artışı geçmesi ve sistematik olarak Türk nüfusun azalmasıyla birlikte, Türkiye, batı hattından sonra güney hattında da Rumlar tarafından kuşatıldığını düşünmüştür. Bu nedenle adada hiç Türk kalmasa bile, Türkiye'nin bir Kıbrıs siyaseti olmak zorundadır. Dahası adada dost ve müttefik Türklerin varlığı, Türkiye'nin kendisini güvende hissetmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye, her zaman adada Türklerin de hakkının gözetildiği adilane ve kalıcı bir barışın tesisinden yana bir tavır belirlemiştir. Ancak sorun çözümlenmeden Rum tarafı Avrupa Birliği'ne üye olunca, tarafların müzakere masasına oturma isteği azalmıştır. Bütün bunlara ek olarak, adanın etrafında işletilebilir doğal kaynaklar bulununca, karmaşık Kıbrıs sorununa bir de bu durumdan yararlanmak isteyen güçlerin politikaları eklenmiştir. Bu çalışmanın amacı Kıbrıs'ın içine düştüğü bu karmaşık durumu taraflar açısından analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, AK Parti, Rauf Denktaş, Annan Planı

THE INCREASING IMPORTANCE OF THE EASTERN MEDITERRANEAN PETROPOLITIK AND TURKEY'S POLITICS OF NORTH CYPRUS

Abstract

Cyprus Island which is a natural extension of Anatolia, forms both the security and the Eastern Mediterranean Policy of Turkey by its location. By having Greek population increased and systematically having Turkish population decreased in the island, Turkey has thought that it is surrounded also from the south border after west border. For this reason, even if there is no Turk remained in the island, Turkey has to have a Cyprus policy. Furthermore, existence of friendly and allied Turkish population in the island causes Turkey to feel secure. Thus, Turkey always adopted a manner in the favor of an equitable and permanent peace establishment in the island where the rights of Turks are also guarded. However, once Greek side became a member of European Union before the matter was solved, wills of the parties to sit down at the negotiation table have decreased. In addition to all these, when workable natural sources were found around the island, policies of the powers who want to benefit from this situation have been added on this complicated Cyprus issue. The aim of this study is to make an analysis of this complicated situation in which Cyprus found itself, from the stand point of the parties.

Keywords

Cyprus, AK Party, Rauf Denktaş, Annan Plan

¹ Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yavuz.cankara@bilecik.edu.tr

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik hinterlandı nedeniyle dış politikasını şekillendiren gelenekselleşmiş kemik sorunları bulunmaktadır. Ermeni sorunu, Kürt sorunu, Filistin sorunu, Türk-Yunan uyuşmazlıkları ve Kıbrıs sorunu, Türk dış politikasına yön veren ana sorunsallardır. Üstelik Türkiye yakın coğrafyasında gerçekleşen her türlü değişimden de etkilenmektedir.

Kıbrıs jeopolitik açıdan, Ortadoğu'dan Avrasya'ya uzanan coğrafyanın içinde, ticaret ve enerji yollarının kesiştiği bir alanda bulunmaktadır. Bu açıdan, her devirde, Kıbrıs'ta söz sahibi olmak, büyük güçlerin başlıca amaçları arasında yer almıştır. Özellikle mevcut olan ve yapılması planlanan enerji nakil hatlarının yanında, son dönemde Kıbrıs etrafında bulunan petrol ve doğalgaz yatakları sorunu çok daha farklı boyutlara taşımıştır. Kıbrıs sorununun kemikleşen problemlerinin yanına bir de enerji politik sorunlar eklenmiştir.

Bölgedeki tüm gelişmeler birlikte ele alındığında, bu durum Türkiye'yi farklı açılardan etkilemektedir. Öncelikle Kıbrıs adası Türkiye'nin yaklaşık 70 km uzaklığında olan, dolayısıyla Türkiye'nin güney hattını en çok güvenlik açısından riske sokan bir yakınlıktadır. Türkiye'nin bölge ile hem tarihsel bağları bulunmakta, hem de burada yaşamakta olan Türk ve Müslüman unsurlardan dolayı kimlik politikaları, dış politika yapım sürecini doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı hem BM Genel Sekreteri Kofi Annan nezdinde ortaya atılan planlar ışığında sorunun neden çözülemediğini analiz etmek, hem de gelinen noktada Rum tarafının AB üyesi olması ve Kıbrıs adası etrafında işletilebilir petrol yataklarının bulunması nedenleriyle sorunun çetrefilleşmesine dikkat çekerek, konunun Türkiye için olası etkilerini tartışmaktır.

1. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Serüveni

Kıbrıs adası demografik açıdan heterojen karakterli bir topluluğa sahiptir. Keza ada halkı Türklerden ve Rumlardan oluşmaktadır. Latin baskısının ortadan kalkması ve Venediklilerin sömürü ve dinsel baskısına dayalı düzeninin yıkılması ile büyük çoğunluğu Ortodoks olan ada halkı, Osmanlı yönetiminden hoşnut kalmıştır çünkü Osmanlı devleti, yönetimi altında bulundurduğu farklı dinsel ve kültürel özelliklere sahip olan bu halklara “millet politikası” çerçevesinde özerklik tanıyarak, toplulukların dini otoritelerine temsil yetkisi tanımaktaydı (Gürel, 1984, s. 12).

Adanın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinden sonra adanın gelişmesi için üretici nüfus ve sanatkara gereksinim olduğunu düşünen Padişah II. Selim, fetih sonrası adada kalan 20bin civarında askerin yanı sıra 10bin civarında sanatkar ailenin adaya gönderilmesini kararlaştırmıştır (KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Enformasyon Dairesi, www.trncpio.org). Bu amaçla 21 Eylül 1571 tarihinde çıkarılan Sürgün Hükmü'ne göre Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadiye Kadınları, şehir ve kasabalarında oturan zanaat ve meslek sahipleri arasında seçme yapılarak her on haneden bir hanede yaşayan aileler Kıbrıs'a gönderilmiştir. Ayakkabıcı,

dokumacı, derici, kuyumcu, kalaycı ve kazancılar gibi meslek sahiplerinin yanı sıra taşlı ve verimsiz toprak çalıştırıp geçimini sağlayamayanlar, köylerde ve şehirlerde işsiz olup toprağı çalıştırmayanlar, uzun zamandan beri tarla veya bahçe almak için müracaat etmiş olanlar ve kendi bölgelerinde adları kütükte kayıtlı olmayanlar ile onların oğulları da gönderilecekler arasında yer almıştır (İsmail, 1992, s. 8). Böylelikle adaya, Anadolu'dan meslek sahibi 5.720 ev halkı yerleştirilmiştir. Sonraki yıllarda da, nüfus artışını sağlamak amacıyla Anadolu'nun çeşitli illerinden aileler, neslin güzelleşmesi amacıyla Kafkasya'dan getirilen Çerkezler ve ticari hayatın canlandırılması amacıyla da Filistin'den 500 kadar Yahudi adaya yerleştirilmiştir (Aytekin, 2000, s. 47).

Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya Müslüman nüfus taşınmasıyla dinsel açıdan oluşan çoğulcu yapı bu "millet politikası" çerçevesinde, dini toplumlara Millet-i Hakime (Müslümanlar) ve Millet-i Mahkume (gayrimüslimler) olarak ayırıp, gayrimüslimlerin eşit tebaa olmalarını engellediyse de, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne tanınan "Ethnark" (Millet Başı) ünvanı, kiliseye idari ve ekonomik açıdan oldukça büyük olanaklar sunmuştur (Kızılyürek, 2002, s. 73).

Yerli halkın dini lideri ve Rum halkının Ethnark'ı yani Osmanlı hükümeti nezdindeki siyasi temsilcisi olma hakkı tanınan Başpiskopos, sahip olduğu şikâyetleri doğrudan Padişah'a iletme hakkı ile Osmanlı Valisinden sonra adanın ikinci politik ve nüfuslu kişisi oluyordu (Bozkurt, 2002, s. 34). Böylelikle siyasi yönden güçlendirilmiş olan kiliseye, Rum halkından yardım toplama hakkı da tanınınca kilise iktisadi açıdan da adanın en önemli merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Rumlar kendilerine tanınan geniş hoşgörü ile adadaki ticari hayatı da ele geçirmeye başladığı için, Osmanlı döneminde Rumların ekonomik durumları daha önceki dönemlere nazaran oldukça düzelmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu kendi içinde genel zayıflama sürecine girince bu durum adayı da etkilemiş ve adadaki düzende sarsılmalara yol açmıştır. Kapitülasyonların Kıbrıs adası içinde geçerli olmasının ortaya çıkardığı iktisadi zayıflık belirtilerine Osmanlı devleti içinde güçlenen Rum burjuvazisinin attığı Yunan ulusçuluğun yükselişi de eklenince Kıbrıs'ta Osmanlı yönetiminin kurmuş olduğu geleneksel düzen çözülmeye uğramıştır (Gürel, 1984, s. 13). Böylelikle 1878'de İngilizler Kıbrıs yönetimini devraldıklarında temsil yetkisiyle donatılmış, ekonomik açıdan zenginleşmiş ve güçlenmeye başlamış bir Rum burjuvazisinin önderliğindeki Ortodoks Rum ile Osmanlı İmparatorluğuna bağlı, yönetici olmayı benimsemiş bir Müslüman Türk toplumu ile karşılaşmışlardır. Ancak bu iki topluluk zaman içerisinde karışarak bir Kıbrıs ulusunu oluşturmamış, aksine iki ayrı topluluk olarak kendi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak yıllarca bir arada problemsiz yaşayan bu iki topluluk yaşanan yönetsel değişiklikler sonucunda İngiliz yönetimi altına girince birbiriyle uzlaşamaz bir hale gelmişlerdir.

İngilizlerin ada yönetimini elde etmelerinden itibaren Ortodoks Rum Kilisesi enosis isteklerini açıkça ifade etmeye başlamış ve bu zamandan itibaren de ellerine geçen her fırsatı enosis amacıyla değerlendirmişlerdir. Ayrıca enosis kampanyasını kilisenin yanı sıra din adamları, öğretmenler ve tüccarlar da yürütmüştür. Özellikle bu yıllarda temel haklarından yoksun bırakılan ve ekonomik sıkıntılarda yaşayan Kıbrıs Türk toplumunun sosyo-kültürel mağduriyetini bahane eden Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Yunanistan ile işbirliği içinde misyon faaliyetlerine başlamış ve Kıbrıs Türk toplumu üzerinde Hristiyanlaştırma faaliyetleri de yürütmüştür (Altan, 1997, s. 11).

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası arenada yaşanan çokuluslu yapıların tasfiyesi olgusu self determinasyon hakkının popülerleşmesine yol açmıştır. Kıbrıs'ta var olan kozmopolit yapı da yaşanan bu gelişmelerin etkisinde kalmıştır. Ancak tüm adayı temsil eden bir millet veya halk olmamasından dolayı bu hakkın kullanımında adada bulunan iki halk arasında görüş ayrılığı belirlemiştir. Rum tarafı adada çoğunluk olmasını fırsat bilerek bu hakkın tüm adaya uygulanmasını isterken, Türk tarafı her iki tarafa da ayrı ayrı uygulanması gereği üzerinde durmuştur. Bu noktada da self determinasyonu bir hak olarak kabul eden BM (Birleşmiş Milletler) Örgütü, bu hakkı kullanmak isteyen Kıbrıslı Rumların en çok girişimde bulunduğu arena olmuştur. Nihai hedefleri enosis olan Kıbrıslı Rumların, adada yaşanan sorunları uluslararasılaştırmak istencini o dönem için gerçekleştirebilmesinin yolu işbu örgütten geçmektedir. BM Örgütü ise önceleri Rumların yapmış olduğu başvuruları olumsuz yanıtlamış ve sorunu gündemine almamıştır. Ancak yaşanan gelişmelerin ışığında tutumunu değiştirmiştir ve Kıbrıs'ta var olan sorunların BM Kurucu Antlaşması'nın ilke ve amaçlarına uygun olacak şekilde çözümlenebilmesi için gündemine almaya karar vermiştir.

1960 yılına gelindiğinde uluslararası barışı tehdit eden bir olgu olan Kıbrıs sorununa taraf olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan bir antlaşma yaparak adada bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını kararlaştırmışlardır². Yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti BM Örgütü'ne de üye olmuştur. Ancak 1963 yılında Rumlar tarafından Kıbrıs Anayasası'nın temel hükümleri ihlal edilmiştir ve sorun yeniden uluslararası platformların gündemine oturmuştur. Kıbrıslı Rumların o dönemki amaçları Bağlantısız Ülkeler ile olan yakın ilişkilerini kullanıp ihtiyaç duydukları

² "Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre; Adada Türkler ve Rumlar olmak üzere iki cemaat vardır ve bunları temsil eden iki cemaat meclisi bütün işlerde ortak hareket edilmesini sağlayacaktır. Yasama Meclisi kurulacak ve bu meclisin % 70 üyesi Rum cemaati, %30 üyesi Türk cemaati arasından olacaktır. İdare yöntemi "Başkanlık Sistemi" olacak, Cumhurbaşkanı Rum tarafından, Cumhurbaşkanı yardımcısı ise Türk tarafından seçilecektir ve yürütme yetkisi ikisinde olacaktır ve ayrıca 7'si Rum, 3'ü Türk olmak üzere kurulan bir hükümete sahip olacaklardır. Bakanlar Kurulu'nda kararlar mutlak çoğunlukla alınacak, Cumhurbaşkanı ve yardımcısının veto hakkı bulunacaktır. İdare ve belediyelerde % 70 Rum, % 30 Türk oranı muhafaza edilecek ancak yüzde yüze yakın Türk ve Rum cemaatlerinin oluşturduğu mahallelerin idaresi o cemaatin memurlarına ait olacaktır. Ayrıca beş şehirde beş Türk belediyesi kurulacaktır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ordusunun % 40' ı Türk, % 60' ı Rumlardan, emniyet kuvvetlerinin ise % 30' u Türk, % 70 'i Rumlardan oluşacaktır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe ve Rumca olacak, Türkiye ve Yunanistan'ın milli ve mahalli bayramları adadaki cemaatlerce kutlanabilecektir. Yüksek Anayasa Mahkemesinin bir üyesi Türk olacaktır." Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Fırat, 2014, ss. 610-611.

çoğunluğu sağlamak ve böylelikle BM örgütünde istedikleri yönde kararların alınmasını sağlamak olmuştur. 1963 yılında sorun Güvenlik Konseyi'nde gündeme alınmıştır. 1964 yılından itibaren de Türkler ada yönetiminden dışlanmışlar ve 1967 yılında kendi yönetimlerini kurmuşlardır. 1974 yılında yaşanan gelişmelerin ışığında da adada de facto ikili bir yapı oluşmuştur. Kıbrıslı Türkler 1983 yılında kendi bağımsız devletlerini kurana kadar da çeşitli şekillerde kendi kendilerini yönetmişlerdir.

1983 yılı Kıbrıs sorununda Kıbrıslı Türkler açısından kilit bir yıl olmuştur çünkü bu tarihten itibaren Kıbrıslı Türkler yönetiminde yer almadıkları ve Rumların tekelinde olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin karşısında kendi özerk devletleri ile yer almışlardır. Rumlar kurulan bu yeni devletin de jure yetkisi olmadığını iddia etseler de, aslında bu yeni oluşum bir devlet olmanın gereği olan her niteliğe haizdir. Bu yıldan itibaren BM Örgütü tarafları bir araya getirerek adada çözümün sağlanabilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

1990 yılında Kıbrıs Rum Kesiminin, Kıbrıs adına, AB'ye üyelik başvurusunda bulunmasından sonra sorun yeni bir boyut kazanmıştır. 1992 yılına gelindiğinde BM Genel Sekreteri Butros Gali, toprak düzenlemeleri ve anayasal konuları kapsayacak bir paket anlaşma hazırlayarak taraflara sunmuştur. Türk tarafı paketin 100 paragrafından 91'ini onaylarken, Rum tarafı lideri Glafkos Klerides pakete karşı çıkmıştır. 1993 yılında ise AB, Kıbrıs sorununun çözümünü bir koşul olarak ileri sürmeksizin, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tam üyelik için gerekli şartlara haiz olduğunu belirttiği görüşünü yayınlamıştır. Bu tarihten itibaren de kendisine AB kapıları açılan Rum Yönetimi yapılan topluluklararası görüşmelerde olumsuz tavır takınmaya başlamıştır. Keza 1994 yılında gündeme gelen "Güven Arttırıcı Önlemler Paketi" düzenlemelerine Rum Yönetimi karşı çıkmıştır (Efegil, 2003, s. 9).

2. Kıbrıs Adasının Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi

Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya adalarından sonra üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, konum itibariyle 34° 33' - 35° 41' kuzey enlemleri ile 32° 21' - 34° 35' doğu boylamları arasında yer alır ve adanın genel yüzölçümü 9.251 km² olup, sahillerinin uzunluğu 782 km²'dir (Aytekin, 2000, s. 44). Ada jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle Doğu Akdeniz'den geçen ticari ve askeri deniz trafiğini ve en önemlisi Anadolu ve Ortadoğu'da yürütülecek stratejik hareketleri kontrol altına almaktadır ve böylelikle Akdeniz'i Ortadoğu'ya açmakta veya kapatmaktadır. Buna paralel olarak Süveyş Kanalı ile bağlanan dünya deniz ticaret yolu adanın etkisinde veya kontrolü altındadır. Ayrıca Kıbrıs uygun deniz ve hava üssü karakteri ile Doğu Akdeniz'de deniz ve hava üstünlüğü kurmak için bulunmaz bir uçak gemisi özelliği taşımaktadır ve bu özelliğinin sayesinde adada deniz ve hava üssüne sahip olan güçler Ortadoğu'da ortaya çıkabilecek durumlara süratle müdahale edebilme imkânına sahip olmaktadır.

Ada, Türkiye ve Yunanistan açısından büyük bir öneme sahiptir. Adanın Türkiye'nin elinde veya kontrolünde bulunması Doğu Akdeniz'in ve hatta dolaylı olarak tüm Akdeniz yollarının kontrolünde Türkiye'yi söz sahibi yapacaktır ve Türkiye milli güvenliğini sağlaması açısından bir problem yaşamayacaktır. Adanın Yunanistan'ın eline geçmesi halinde ise Ege adaları ile birlikte Akdeniz'den Türkiye'yi tecrit eden halka tamamlanmış olacak, böylelikle Türkiye'yi batı ve güneyden kuşatma imkânına sahip olarak tehdit altında bulunduracak ve Doğu Akdeniz'deki hava ve deniz yollarını kontrol altında bulundurmasından istifade ederek Ortadoğu' da söz sahibi bir devlet haline gelecektir (Harp Akademileri, 1995, ss. 74-76).

3. AK Parti Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Siyaseti

14 Ağustos 2001'de kurularak Türk siyasal yaşamında yer edinen Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), 2002 yılında % 34,43 oranında oy alarak, tek başına iktidar olabilme şansını yakalamıştır. Abdullah Gül'ün Başbakanlığında 58. Hükümet, 19.11.2002 ile 12.03.2003 tarihleri arasında varlık göstermiştir. Recep Tayyip Erdoğan, bu dönemde siyasi yasaklıdır ve seçimlere katılamamıştır. Erdoğan'ın siyasi yasağının meclise sunulan bir yasa ile kaldırılması sonucunda, bu engel ortadan kalkmıştır. Siirt Milletvekili Fadıl Akgündüz'ün milletvekilliğinin düşürülmesi ve bu bölgede seçimlerin tekrarlanması ile Recep Tayyip Erdoğan, partinin ilk adayı olarak oyların % 85'ini kazanmıştır. Başbakan Abdullah Gül, istifasını sunmuş ve 14.03.2003'te Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olduğu 59. Hükümet kurulmuştur (<http://www.milliyet.com.tr/tayyip-erdogan>).

22 Temmuz 2007'de milletvekilliği seçimleri yapılmış ve AK Parti oyların, % 46,6'sını alarak yine tek başına iktidar olabilmiştir. 60. Hükümet 29.08.2007 ile 06.07.2011 tarihleri arasında yine Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlığı ile kurulmuştur. 12 Haziran 2011'de yapılan 24. dönem milletvekilliği seçimlerinde AK Parti, oyların % 49,83'ünü alarak üçüncü kez tek başına iktidar olabilmiştir. 6.07.2011 ile 29.08.2014 tarihleri arasında yine Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlığında 61. Hükümet hayat bulmuştur. 10.08.2014'de bu sefer Cumhurbaşkanlığı seçimi için halk, ilk defa sandığa gitmiştir ve Recep Tayyip Erdoğan, oyların % 51,79'unu alarak 12. Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu durumun üzerine 29.08.2014'de Ahmet Davutoğlu Başbakanlığında 62. Hükümet kurulmuş ve 28 Ağustos 2015'e kadar görev yapmıştır. 7.06.2015'de 25. dönem milletvekilliği seçimleri için Türkiye sandığa gitmiştir ve bu defa AK Parti oyların % 40,8'ini alabilmiştir (https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg). Tek başına iktidar olabilme şansını bu defa bulamayan parti, diğer siyasal partiler ile görüştüğü halde buradan bir koalisyon hükümeti çıkmamıştır. Böylelikle meclisten 28.08.2015 ile 24.11.2015 tarihleri arasında görev yapacak bir seçim hükümeti kurulmuştur. 1 Kasım 2015'de Türkiye, yeniden sandığa gitmiştir ve AK Parti oyların % 49,48'ini almıştır (<http://secim.ntv.com.tr/>). Böylelikle 64.

Hükümet, Ahmet Davutoğlu Başbakanlığında 24.11.2015'te kurulmuştur ve günümüze kadar devam etmektedir.

Türkiye'nin 2000 sonrası yakın siyasi tarihinden çıkan sonuç şudur; bu siyasi şemada, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan ve önceleri Dışişleri Bakanı, daha sonra ise Başbakan olarak karşımıza çıkan Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin dış politikasını belirleyen ve yönlendiren ana karar alıcılardır. Dolayısıyla Türkiye'nin 2000 sonrası Kıbrıs siyasetini anlamlandırmak, bu üç liderin açıklamalarını ve yaklaşımlarını analiz etmekle mümkündür.

3.1. Birinci AK Parti Hükümeti Öncesinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Kıbrıs İle İlgili Açıklamaları

AKP'nin Kıbrıs Politikası hakkında bir analiz yapabilmek için öncelikle hem Recep Tayyip Erdoğan'ın, hem de AKP'nin 3 Kasım 2002 seçimleri öncesinde ve hemen sonrasında Kıbrıs hakkında nasıl bir politika ortaya koyduklarına bakmak gerekmektedir. Erdoğan, seçim öncesindeki açıklama ve değerlendirmelerinde Kıbrıs politikasına çok ayrıntılı bir şekilde girmemiştir. Kıbrıs için "Belçika modeli" fikrini o zamanlar da dile getirmiştir lakin bu fikri pek dikkat çekmemiştir. Öte yandan Kıbrıs'ı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği perspektifinde değerlendirdiği zamanlar olmuştur. Ancak çok somut çözüm önerileri ya da açılımlar getirmemiştir. Bunun nedenlerinden biri, AK Parti'nin seçim öncesi yakaladığı rüzgarın olumsuz yönde etkilenmemesini sağlamaktır. Kronikleşen Kıbrıs sorunun çözümü söz konusu olduğunda, Türkiye'nin 40 yılı aşkın bir süreçte savunageldiği bir Kıbrıs siyaseti ve bu konuda oluşmuş bir kamuoyu bilinci bulunmaktadır (Pala, 2003).

AK Parti lideri Erdoğan, 4 Kasım 2002'de Yunanistan'ın devlet televizyonu NET'te verdiği bir demeçte, Kıbrıs için "Belçika modeli" önerisini gündeme getirmiştir. Erdoğan'ın en ilgi çekici ifadesi şudur (Şimşir, 2004, s. 40); "*Tek Kıbrıs yok; Güney Kıbrıs var Kuzey Kıbrıs var. Biz AKP olarak Kıbrıs'ta Belçika modelini benimsiyoruz ve bu işin bir çözüme kavuşabileceğine inanıyoruz.*" Erdoğan'ın, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak 1 Ocak 2003 günü yaptığı açıklama, Türkiye'nin Kıbrıs algısında bir dönümü işaretlemektedir. Erdoğan, adada uzun yıllardır sürdürülen siyaseti desteklemediğini belirttiği gibi, Denктаş'ın Kıbrıs sorunu ile bütünleşen görüntüsü ile ilgili olarak olumsuz bir değerlendirme yapmıştır (Pala, 2003)³. Erdoğan'ın bu sözleri, Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki devlet anlayışını derinden etkilemiştir. Türkiye'nin ve KKTC'nin devlet politikası, iki taraf arasında siyasi eşitlik ve egemenlik haklarına dayalı bir çözümü öngörürken, Belçika modelinde yetkiler federal devlettedir. Türkiye bugüne kadar hep

³ Erdoğan'ın sözleri şu şekildedir: "Kuzey Kıbrıs'ta 30 bin kişi aynı anda gösteri yapıyorsa, Kuzey Kıbrıs'ta bir şeyler oluyor demektir. Bu sıradan ya da tesadüfi bir olay değildir. Bu konu üzerinde iyi düşünmemiz gerekir. İnsanların düşüncelerini göz ardı edemezsiniz. Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen politikaları desteklemiyorum... Bu Sayın Denктаş'ın kişisel meselesi değildir. Bu bir ulusun var olma mücadelesidir."

bunun tersini savunmuş yani federe devletlerin yetkilerinin daha geniş olmasını istemiştir. Rumlar, Erdoğan'ın açıklamalarını, kendilerine pozitif haklar tanınması nedeniyle, memnuniyetle karşılamıştır. Ancak Erdoğan'ın bu yaklaşımı KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ve Genelkurmay Başkanlığı'nı rahatsız etmiştir (Pala, 2003). Erdoğan'ın "Belçika Modeli" önerisi Atina'da memnunluk yaratırken, Ankara'da tepkiyle karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel, Kıbrıs'ta bir açıklama yapmış ve Erdoğan'ın yaklaşımını "cehalet örneği" olarak nitelendirmiştir (Cumhuriyet, 2002a)⁴. Dışişleri Bakanlığı'nın kabul edilemez bulduğu husus; Erdoğan'ın Kıbrıs konusunda radikal bir değişim temelli bakış açısı geliştirmesidir.

Seçim zaferinin ardından ilk dış ziyaretini Atina'ya yapacağını açıklayarak ve Kıbrıs için Belçika modelini ortaya atarak, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında sapma işaretleri veren Erdoğan, gördüğü tepkiler ve aldığı brifingler üzerine bu fikirlerinden vazgeçerek şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "Belçika modelinden sadece esinlendim. Aynısının uygulanması şart değil" . Hatta Erdoğan, Yunanistan'dan önce KKTC'yi ziyaret etmeye karar vermiştir (Şimşir, 2004, s. 45).

Abdullah Gül tarafından 23 Kasım'da kurulan 58. hükümetin programında Kıbrıs ile ilgili olarak kullanılan ifadeler bakıldığında (<https://www.akparti.org.tr/upload/58inci-hukumet-programi>)⁵, hükümetin önceliğinin çözümün ulusal çıkarlar gözetilerek sağlanması olduğu görülmektedir. Parti beyannamesinde ise Kıbrıs sorununa kimlik siyasetleri üzerinden bakıldığı görülmektedir. Burada Belçika modeli önerisinin gündeme getirildiği görülmektedir (<http://www.akparti.org.tr/beyanname.doc>)⁶.

3.2. Annan Planı'nın Ada Halkları ve Türkiye Tarafından Algılanışı

Kıbrıs'ın geleceği açısından çok büyük bir öneme sahip olan Kopenhag Zirvesi'nin yaklaşması, Yunanistan'ın Rum Kesimi'nin üyeliğe kabul edilmemesi halinde AB'nin Doğuya doğru genişlemesini veto edeceğini açıklaması, Ege ve Doğu Akdeniz'de stratejik açıdan çıkarları bulunan Amerika'nın bölgede istikrar arayışı içinde bulunması gibi dışsal etkenler nedeniyle BM

⁴ Şükrü Sina Gürel'in ifadeleri şu şekildedir: "Biz iki devlet arasında görüşme istiyoruz. Erdoğan'ın "toplumlararası görüşmeler" ifadesi tam bir cehalet göstergesidir. Türkiye açısından önemli olan adada iki devletin kabulüdür. Sayın Erdoğan ise toplumlararası görüşmelerden bahsediyor. Bu tam bir cehalet örneğidir. Biz toplumlararası görüşmeler değil 2 devlet arasında görüşme diyoruz."

⁵ Hükümet Programında konu ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: "Hükümetimiz, Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunmasının gereğine inanmaktadır. Bu çözümde gelecekte Ada'daki Türk varlığını tehlikeye sokacak hiçbir girişime müsaade edilmeyecektir. Bu çerçevede, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Kıbrıs konusunda yapılan barış girişimi olumlu karşılanmakla birlikte, hükümetimizce sorunun kalıcı bir şekilde çözümü için ulusal çıkarlarımız ve Kıbrıs Türk halkının Ada'daki varlığını ve egemenliğini garanti altına alacak bir müzakere süreci öngörülmektedir."

⁶ Beynamede yer alan ifadeler şu şekildedir: "Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunmasının gereğine inanmaktadır. Bulunacak çözümde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği kuşkusuzdur. Belçika'da olduğu gibi egemen iki toplumdan oluşan bir devlet yönetiminin kurulması her iki kesimin de lehinedir. Bu sorun çözülmeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınması, sorunu daha karmaşık hale getirecektir."

Genel Sekreteri Kofi Annan, 11 Kasım 2002 tarihinde taraflara kapsamlı bir belge sunmuştur (Efegil, 2003, s. 9).

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için hazırladığı plan 11 Kasım 2002'de eşzamanlı olarak Kıbrıs Türk ve Rum tarafına sunulmuştur. Plan taslağının Rum basınından çıkması üzerine AKP Genel Başkan Yardımcısı Yaşar Yakış: “*Biz, buradan, bu belgenin Rum ve Yunan tarafına sızdırılmış olduğu sonucunu çıkarıyoruz ve Rum tarafının da belgede kendi istekleri doğrultusunda değişiklikler yaptırmış olduğunu düşünüyoruz*” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Cumhuriyet, 2002b; Hürriyet, 2002a). Kofi Annan, planı taraflara sunar sunmaz AB, hemen Türkiye'yi Kıbrıs baskısı altına almaya başlamıştır. AB'nin 12-13 Aralık'ta gerçekleştireceği Kopenhag Zirvesi yaklaşırken Türkiye'nin bu zirvede müzakere tarihi alabilmesi için işbu ülkenin demokratikleşme ve insan hakları alanında Ağustos ayında yaptığı son reformlar yeterli görülmemiş, Kıbrıs ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) engelleri de Ankara'nın önüne sürülerek bu engelleri aşması için Türkiye'nin AB'ye yeni ödünler vermesi beklenmiştir (Şimşir, 2004, ss. 49-50).

13 Kasım günü Başbakan Bülent Ecevit'in başkanlığında Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel ve bürokratlar toplantı yaparak Annan planını tartışmaya açmışlardır. Gürel, toplantının ardından basına verdiği demeçte; belgenin olumsuz taraflarına değinmiş ve yeni kurulacak AK Parti hükümetinin AB ve ABD ile olan temaslarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Yeni hükümet göreve başlamadan önce, mevcut hükümet, konuya sorumluluğunu devretme psikolojisi içinde bakmıştır (Hürriyet, 2002b)⁷.

Mümtaz Soysal da Annan Planı'na ilişkin bir değerlendirme yapmış ve planın amacının adanın Türklerden arındırılmak istenmesi olduğu yorumuna ulaşmıştır. Soysal, Türkiye'nin AB'ye üyelik takvimi için, Kıbrıs konusunda tavizi vermeye çalıştığını düşünmektedir (Soysal, 2002)⁸. Annan Planını inceleyen bir komisyonun çalışmalarını tamamlamasının ardından, AK Parti Lideri Erdoğan, 16 Kasım günü KKTC'yi ziyaret etmiş ve plan ile ilgili görüşlerini ilk kez açıklamıştır. Erdoğan, planı tartışmaya değer bulmaktadır. Müzakere masasına oturulmasından yanadır. Ancak Erdoğan, açıklamasında bir diplomatik hata yaparak, AB'nin Güney Kıbrıs'la üyelik müzakerelerini bitirdiğini göz ardı eden Erdoğan “*Türkiye ve Kıbrıs'a eşzamanlı müzakere tarihi*

⁷ Gürel açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır: “Belgenin ayrıntılarında kısa ve orta vadede Rum kesimini bütün istemlerini gerçekleştirebilecek düzenlemelere yer verilmiştir. AKP'nin Kıbrıs konusunda AB ve ABD ile her türlü işbirliğine hazır olduğunu görüyorum. Bu durumda AKP'ye “selamet versin” demek gerekiyor. Bu pazarlıklarda Kıbrıs konusunda nereye giderler bilemem ama Türkiye'deki sağduyunun buna izin vereceğini sanmıyorum.”

⁸ Soysal şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bizimkiler, hep birlikte Avrupa'dalar... Cümbür cemaat, “tarih” koparmak için AB'yi sıkboğaz etmek üzere yollara düşmüşler. Tarih'in ne denli bir tarih olduğunu bile sormadan. Tarih olsun da nasıl olursa olsun. Koşul “Kıbrıs” olsa da önemi yok. Nasıl olsa AB içinde Yunanistan ve tam üye olmuş Kıbrıslı Rumlarla birlikte çözeriz. Son çullanış; cümbür cemaat ve sıkboğaz edilmiş görüntüsüne karşın aslında anlam yüklü bir adayı Türklerden koparmak için dantel gibi örülmüş ve zamanlaması iyi yapılmış bir senaryonun perdesidir...”

verilmeli ve iki ülke aynı anda AB'ye üye yapılmalıdır” şeklinde bir çağrı yapmıştır (Şimşir, 2004, ss. 61-62; Bila, 2002).

Annan belgesinde bir ortak devlet ve iki tane de parça devletten oluşan bir anayasal düzen öngörülmektedir. Türk ve Rumların oluşturduğu iki eşit devletin ortaklığında tek uluslararası kimlik ve tek egemenliğe sahip, yönetim şekli temsili demokrasi olan, hukuk ilkelerine saygılı, siyasi eşitliğin temel alındığı, iki bölgeyi üniter bir devletin söz konusu olduğu “İsviçre Federal Hükümeti ve kantonlar” ilişkisi model alınmıştır (Ulus, 2003, s. 48). Ayrıca belge parça devletleri eşit statüde kabul etmektedir ve parça devletler anayasanın öngördüğü sınırlar dahilinde ve anayasanın ortak devlet hükümetine yetki tanımadığı alanlarda yetkilerini egemence kullanarak kendi anayasaları altında kendilerini yapılandırabilmektedir.

Belge ile birlikte taraflara 2 tane harita sunulmuştur. Haritalarda toprak düzenlemeleri yapılmış ve bu da mülkiyet ve göçmen konularını gündeme getirmiştir. Kıbrıs Türk parça devletine Harita A ile ada yüzölçümünün % 28,6’i, Harita B’ye göre ise %28,5’lık bir kısmı bırakılmaktadır ancak KKTC Harita Dairesi’nin yapmış olduğu hesaplamalara göre Harita B ile Türk parça devletine ada yüzölçümünün % 27,65’ i bırakılmaktadır (Ulus, 2003, s. 27).

12 Aralık 2002’de yapılan Kopenhag Zirvesi öncesinde BM, AB ve ABD, tarafların Annan belgesinin başındaki Kuruluş Anlaşması’nı imzalaması için yoğun baskı yapmıştır. Hatta AK Parti Lideri Erdoğan’ın dış politika danışmanı Cüneyt Zapsu, 25 Kasım’da bir değerlendirme yaparak (Şimşir, 2004, s. 141); “*AB’nin 12 Aralık Kopenhag Zirvesinde Kıbrıs’ı şu veya bu şekilde tam üyeliğe kabul edeceğini ve bundan sonra müzakerelerin devam edebilmesi için taraflara teşvik edici bir şeyler verilmesi gerektiği*”ni söylemiştir. Zaman daraldıkça hem Türkiye’ye, hem de KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş’a içten ve dıştan yapılan baskılar yoğunlaşmıştır. 27 Kasım 2002’de, Lefkoşa’da “Kıbrıs’ta Çözüm ve AB Mitingi” düzenlenmiş ve “*Hain Denктаş, çözüme evet*” şeklinde sloganlar atılmıştır. Öte yandan KKTC’deki Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) Genel Başkanı Mehmet Ali Talat, Kuruluş Anlaşması’na Kopenhag zirvesine kadar imza atılmasının Türk tarafının yararına olduğunu savunmuştur ve Güzelyurt’taki verimli toprakların kaybedilmesine ilişkin yapılan açıklamalara, bölgedeki ağaçların yüzde 70’inin kuruduğu sözleriyle yanıt vermiştir (Cumhuriyet, 2002c).

Kopenhag Zirvesi öncesinde AK Parti hükümeti, AB ile ilişkiler ve Kıbrıs konularında yumuşama sinyalleri vermiştir. Bülent Ecevit hükümeti döneminde “*Rum kesiminin tek başına AB üyesi olması durumunda KKTC ile entegrasyon yapılacağı*” ve “*Kopenhag’da Türkiye’ye müzakere tarihi verilmemesi durumunda AB ile siyasi ilişkilerin 1997 Lüksemburg Zirvesi sonrasında olduğu gibi kopma noktasına geleceği*” mesajı veren Ankara, bu defa Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ve diplomatlar vasıtasıyla farklı sinyaller vermeye başlamıştır. Yunan To Vima gazetesine demeç

veren Yakış, bu konuda partisinin nasıl bir siyaset izleyeceği sorularını belirsiz bırakan bir açıklama yapmıştır (Şimşir, 2004, s. 156)⁹.

Öte yandan AB Dönem Başkanı Danimarka Başbakanı Rasmussen, 10 Aralık'ta Atina'da şöyle bir açıklama yaparak, Türkiye'nin AB üyeliği ile Kıbrıs'ta çözümün tesisinin ilgili iki konu olmadığını ifade etmiştir (Posta, 2002). Rasmussen, Kopenhag Zirvesinde (Radikal, 2002); *“Türkiye'nin AB üyeliği ile Kıbrıs arasında hiçbir bağlantı görmüyoruz... AB'nin yaklaşımına göre, Kıbrıs'a karşılık Kopenhag kriterlerinden vazgeçmeye niyetimiz yok”* şeklinde bir açıklama yapmıştır. AB Kopenhag Zirvesi 13 Aralık'ta yayımlanan sonuç bildirgesiyle sona ermiştir ve Kıbrıs birliğe alınacak on AB üyesi arasında bulunmuştur (Cumhuriyet, 2003a)¹⁰.

Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, 15 Aralık'ta Kıbrıs ile ilgili olarak yaptığı yorumda, Rum tarafının tek başına AB üyesi olması halinde, *“AB'nin hastalıklı bir çocuğu kucağına alacağını”* ifade etmiştir ve bu durumda Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) AB topraklarından bir kısmını işgal etmiş gibi gösterilmeye çalışılacağına dikkat çekmiştir. Yakış'ın bu beyanati, Türkiye'de çok büyük bir tepkiyle karşılanırken, Atina'da sevinçle karşılanmıştır. Rum Dışişleri Bakanı Yannakis Kasulides, Yakış'a *“elime kanıt verdi”* diye teşekkür ederek, *“Sorun 28 Şubat'a dek çözülemezse Türk ordusu Avrupa topraklarının bir kısmını işgal altında bulundurmakla suçlanacaktır”* şeklinde bir ifade kullanmıştır (Milliyet, 2002). Dışişleri Bakanlığı, 18 Aralık'ta AB'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimini tam üye yapma kararının kabul edilemeyeceğini resmen açıklamıştır. Türkiye, AB'ye tepki gösterirken, Kopenhag Zirvesi'nin sonuç belgesinde Kıbrıs ile ilgili olarak bulunan ifadeleri kabul etmediğini vurgulamıştır (Şimşir, 2004, s. 217).

KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş, revize edilmiş Annan Planına ilişkin olarak; *“Türkiye'den anlaşmayı imzalamam için baskı gelirse çekilirim, yerime başkasını bulurlar”* şeklinde bir açıklama yapmıştır. AK Parti Lideri Erdoğan, bu durumun üzerine; Kıbrıs sorununun kişiselleştirilmemesi gerektiğini vurgulayarak, adada Türklerin yaptığı geniş katılımlı mitingin, ada halkının çözümden yana olduğu şeklinde yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 2003b)¹¹.

⁹ Yakış'ın ifadeleri şu şekildedir: “Rum kesiminin AB'ye üyeliği halinde KKTC'nin ilhak edileceğine dair açıklamanın blöf olup olmadığını bilmiyorum; ancak partimiz tehditlerden hoşlanmıyor. Tehdit uluslararası ilişkilerde iyi bir şey değil. KKTC ile bütünleşmeyi önceki hükümet ve Türk devleti benimsemişti. Bu tezi terk etmemiz mi gerekecek? İnceleyeceğiz.”

¹⁰ Bildirgede Kıbrıs'la ilgili şu ifadeler yer almıştır: “Katılım müzakereleri tamamlanan Kıbrıs'ın, AB'ye yeni üye olarak girmesi kabul edilmiştir. Ancak AB Konseyi, Birleşmiş bir Kıbrıs'ın AB'ye katılmasını tercih eder. Bu kapsamda Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının 28 Şubat 2003 tarihine kadar BM Genel Sekreterinin önerileri doğrultusunda çözüm bulunması için görüşmeleri sürdüreceklerine ilişkin kararı memnuniyetle karşılar... AB Konseyi, bir anlaşma olmaması durumunda, müktesebatın Ada'nın kuzey bölümünde uygulanmasının askıya alınmasına karar verdi.”

¹¹ Erdoğan'ın konuşmasında ilgi çeken cümleleri şu şekildedir: “Kıbrıs Sayın Denктаş'ın kişisel olayı değildir. Tayip Erdoğan'ın olayı da değildir. Bu, milletin varlık mücadelesidir. Kaldı ki biz Denктаş ile baş başa görüştüğümüz zaman “Ben statükoyu tamamen korurum” iddiasında da değildi. Bu planın müzakere edilebilir olduğunu söyledi. Öbür tarafa

AK Parti'nin, Kıbrıs konusunda geleneksel Türk dış politikasından farklılaşan açıklamalarının ardından Dışişleri Bakanlığı, 8 Ocak'ta, Türkiye'nin yeni bir politika oluşturmakta olduğunu açıklamıştır. Annan'ın çözüm planını ortaya koymasıyla Kıbrıs sorununa barışçı yolla çözüm bulunması sürecine yeni ve önemli bir unsurun eklendiğini kaydeden Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yusuf Buluç, plan tartışılırken, yeni bir strateji geliştirme ihtiyacının doğduğuna dikkat çekmiştir (Hürriyet, 2003). Ancak Buluç, 15 Ocak'ta yeni bir açıklama daha yaparak, gelişmelerin politika değişikliği olarak tanımlanamayacağını söylemiş ve yanlış anlama yaratan “ayarlama” sözcüğünün çekildiğini açıklamıştır. Buluç, Türkiye'nin Kıbrıs Politikasını şöyle tanımlamıştır (Şimşir, 2004, s. 290); “Annan'ın önerilerinin bazı bölümlerinde düzeltmelere ihtiyaç duyulmakta. Türkiye Kıbrıs'ta her zaman adil ve kalıcı bir çözümden yanadır. Mevcut barış ortamı ve Türkiye'nin etkin ve fülî garantisinin devamını sağlayacak, Türk-Yunan dengesini koruyacak, iki tarafın egemen eşitliğini kabul eden, uzlaşmaya dayalı yeni ortaklık kurulması hedefimizde değişiklik olmamıştır.”

Dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök de Kıbrıs'la ilgili çözüm arayışlarına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Eğer adada Türkiye'nin güvenlik endişelerinin gözetilmediği bir çözüm sağlanırsa, Türklerin Anadolu anakarasına sıkıştırılacağı ve Kıbrıs'ta Rumlara verilecek en küçük bir tavizin, Doğu Akdeniz'de taviz vermek olduğu şeklinde düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akşam, 2003)¹².

Hem Türkiye, hem de adadaki Türk yönetimi Annan Planı'nı masaya yatırarak, hiç olmazsa tartışmıştır. Buna karşılık Yunanistan ve adadaki Rum tarafı, konuya bir set çekmiştir. Hatta Türkiye'nin Kıbrıs politikasında değişime direnç göstermeyeceğini düşünen Yunanistan, Türkiye ile Ege Denizi'ne ilişkin uyuşmazlıklarını da gündeme taşımaya çalışmışlardır. Ancak AK Parti hükümeti ısrarla Türkiye'nin AB üyeliği ile Kıbrıs sorununun çözümünün birbirleri ile ilişkili olmadığını vurgulamaya çalışmıştır (Pala, 2003).

KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, 28 Şubat öncesinde, sıkıntılı bir durumdadır. AK Parti Lideri Erdoğan, Denktaş'ın tepki gösterdiği üçüncü Annan planını destekleyerek, “Çözüm şimdi daha yakın” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. “Dünya kamuoyunda da bu işi çözümsüzlüğe iten taraf Türk tarafı oldu denmesin” diyen Erdoğan; “Anlaşmalar eninde sonunda iki tarafa bir bedel

güvenmediğini de ifade diyor. Burada güvenip güvenmemeyi bir tarafa bırakacağız...28 Şubata kadar Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılmaması halinde işler zorlaşır. Eğer bugün Kuzey Kıbrıs'ta 30 bin kişi aynı anda miting yapıyorsa, Kuzey Kıbrıs bir yerlere doğru gidiyor demektir. Halkın bu konudaki görüşlerini bir tarafa itemezsiniz.”

¹² Özkök'ün ifadeleri şu şekildedir: “Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden ve güvenlik ihtiyacını sağlamayan bir Kıbrıs çözümüyle Türkün Anadolu'ya hapsedilmesi süreci hemen hemen tamamlanmış olacaktır. Ada'da muhasım bir güç bulunursa bu güç Anadolu'nun güney ve güneydoğusunu etkileyebilme imkan ve kabiliyetini elde eder. Dost bir güç bulursa bu yerleri Doğu Akdeniz'deki muhtemel bir tehlikeye karşı daha uzaktan korur. Kıbrıs'ta taviz vermemiz, Doğu Akdeniz'de taviz vermemiz anlamına gelir. Bu, Doğu ve Güneydoğuda da taviz vermemiz anlamına gelir. Bunu bizden kimse isteyemez. Öte yandan güvenlik ihtiyacı Ada'daki soydaşlarımız için de çok önemlidir.”

ödetiyor. Ege adalarını da anlaşmalarla verdik” diyerek akıllarda soru işareti bırakan bir gönderme yapmıştır (Şimşir, 2004, ss. 424, 427). BM Genel Sekreteri Kofi Annan ise 27 Şubat’ta Kıbrıs’ta Türk ve Yunan liderlerle yaptığı dördü görüşmede, sürpriz bir gelişme yaratarak, sunulan 3. belgenin imzalanırsa da, imzalanmasa da halkoyuna sunulması için 10 Mart’a kadar tarafların taahhütte bulunmalarını istemiştir. Bu gelişmenin üzerine Türkiye-KKTC Zirvesi gerçekleştirilmiş, TBMM; KKTC’ye destek deklarasyonu yayınlamıştır. AK Parti Lideri Recep Tayip Erdoğan, bu durumun ardından, Kıbrıs konusunda söylem değiştirmeye yönelmiştir. Daha önce Annan Planı’nı olumlu bulduğunu söyleyen ve 6 Mart’ta Rauf Denktaş ile gerçekleştirdiği görüşmesinde “*Kıbrıs’ta çözüm*” diye ısrar eden Erdoğan, bu defa Annan Planı’ndaki son değişikliklerin bazı olumsuzluklar taşıdığını ve planın bu şekliyle kabul edilmesinin ciddi sorunlar yaratabileceğini bildirmiştir. Ayrıca Erdoğan, Lahey’de Kıbrıs için liderler arasında çetin pazarlıklar yaşanırken, 10 Mart günü BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın kendisini yanıltığına ilişkin bir açıklama yapmıştır. Erdoğan, Annan’ın Ankara’ya gelişinde ortaya koyduğu çözüm kriterleriyle, daha sonra Ada’daki liderlere sunduğu plan arasında farklılıklar bulunduğunu belirterek; “*BM herhalde çözümü sadece Türk tarafından bekliyor*” şeklinde bir açıklama yapmıştır ve Lahey zirvesinden de Kıbrıs’ta çözüm için bir sonuç çıkmamıştır (Şimşir, 2004, s. 468).

3.3. 59. Hükümet Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası

Recep Tayip Erdoğan Başbakan sıfatıyla kurduğu hükümet programını 18 Mart 2003’de TBMM’de okumuştur ve programda; Kıbrıs sorununun çözümlenmesi gerektiğini ifade ederek, hükümetin ana hedeflerinin başında AB’ye üyeliğin tesisinin geldiğini belirtmiştir (Radikal, 2003). Erdoğan’ın başbakan olmasından kısa bir süre sonra, 16 Nisan 2003’de, Yunanistan’ın başkenti Atina’da yapılan bir törenle, 10 ülke AB’ye katılım anlaşmasına imza atmıştır. Bu 10 ülkeden biri olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), “Kıbrıs Cumhuriyeti” adı altında AB’ye katılım anlaşmasını imzalamıştır (Şimşir, 2004, s. 498). Türkiye ve KKTC, bu vaziyete rağmen, çözümün yine de olabileceğine inanmıştır ve Türkiye, Rumlara seyahat olanaklarını rahatlatırken, KKTC de Rumların kendi topraklarına girişini kolaylaştırmıştır (Pala, 2003). Ancak GKRY’nin bu durumu, yine de KKTC ve Türkiye’de endişe ile karşılanmıştır.

KKTC’de yapılan son seçimlerin ardından, bu eşitliksiz duruma bir son vermek istenmiştir. Bu amaçla, KKTC ve Türkiye bir ortak girişimde bulunarak, Annan Planı temelinde yeniden görüşmelere başlamak isteminde bulunmuştur. Öncelikle adada BM Kıbrıs Özel Temsilcisi gözetiminde Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk kesimi liderleri bir araya gelmiş ancak yapılan görüşmelerden net bir sonuç alınamayınca, Bürgenstock’ta dördü görüşmeler başlatılmıştır. Kıbrıs, geri dönüşü olmayan bir süreçte, hassas dengeler üzerinde yeniden inşa edilmeye

çalışılmakta ancak tarafların istemleri ortak noktada buluşamayınca çözümsüzlük baki kalmaktadır (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=34197&l=1>).

BM Genel Sekreteri Kofi Annan, daha önceki metin üzerinde değişiklikler yaparak taraflara yeniden sunmuştur. Planın 24 Nisan'da her iki tarafta da referandumla sunulması öngörülmüştür. Yapılan referandum sonucu taraflardan birinden hayır oyu çıkarsa, plan sıfırlanacaktır. Anavatanların meclislerinden birinde planın kabul edilmemesi durumunda da yine aynı sonuç ortaya çıkacaktır (Hürriyet, 2004, s. 18). 24 Nisan 2004'de Annan Planı'na ilişkin bir oylama yapılmış, Türk tarafı % 65 oranında evet diyerek planı kabul ederken, Rum tarafı %76 oranında hayır diyerek planı reddetmiştir. Rum tarafının bu şekilde hareket etmesinde oylamadan kısa bir süre sonra AB'ye üye olacak olmalarının verdiği motivasyon bulunmaktadır. Böylelikle taraflar çözüme yaklaştıkları bir anda, yine, çözümü ıskalamıştır. GKRY artık bir AB toprağıdır. Dahası, adanın etrafında işletilebilir doğal kaynakların bulunması, adanın jeopolitik önemini bir kez daha uluslararası gündeme taşımıştır.

4. Kıbrıs Adasının Petropolitigi ve Doğu Akdeniz Paylaşım Sancıları

Petropolitik; kısıtlı hammadde kaynaklarına kesintisiz ve güvenilir olarak erişimin sağlanabilmesi için uluslararası sistemde yürütülen siyasetlere işaret etmektedir. Hammadde kaynakları, en temel enerji tedarikçisi olarak, insanoğlunun gündelik yaşamında en önemli yere sahiptir. Ancak bu kaynaklar dünya coğrafyasına eşit ve dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Bu nedenle kaynakları çeşitlendirmek gerekliliğinin yanı sıra ulaşımın devamlı kılınması da önem arz etmektedir. Devletlerin ve hatta devlet-dışı aktörlerin kritik hammadde olan bu enerji kaynaklarına erişimi sorunu, petrolün ve doğalgazın siyasal bir meta haline gelmesine neden olmaktadır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), bizatihi bu amaçla kurulmuş bir yapılanmadır ve örgüt, petrolü dış politika karar alma süreçlerinde siyasal bir araç olarak kullanmaktadır. Enerji kaynağına sahip olan tüm devletler, kaynağın çıkartılmasından, işletilmesine ve hatta uluslararası piyasalara arz edilmesine kadar, petropolitigin bir parçası haline gelmektedir.

Doğu Akdeniz'de Yunanistan, Türkiye, KKRY, GKRY, İsrail, Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün ve Filistin bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre (BMDHS), Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) kıyı devlete mutlak egemenlik vermemekte, dolayısıyla diğer devletlerin buradaki hakları saklı tutulmaktadır. Ancak bu alanı kullanan devletler, diğer devletlere bildirimde bulunmalı, onların yetki bölgelerini sınırlandırmamalıdır (ORSAM, 2013, s. 11). GKRY, doğal kaynaklara sahip olduğunu keşfedince, 5 Nisan 2004 yılında bir kanun çıkartarak, 24 mil genişliğinde bitişik ve 200 mil genişliğinde MEB ilan etmiş ve Türkiye, bu karara karşı çıkmıştır (BİLGESAM, 2013). GKRY, bu ilanın ardından Ekim 2005'de bölgede sismik araştırmalar yapmak üzere ruhsatların hazırlanması sürecini başlatmıştır (Aksu, 2013, s. 163). Üstelik 2003 yılında Mısır'da Hüsnü Mübarek rejimi ile MEB antlaşması imzalayan GKRY, 2007

yılında benzer birer antlaşmayı Lübnan ve İsrail ile de imzalamıştır. Türkiye, bu duruma karşı çıkmış ve diplomatik girişimleri sonucunda Lübnan ile imzalanan antlaşma mecliste onaylanmamıştır. Ancak GKRY'nin, Suriye ile de benzer bir antlaşma yapması beklenilmektedir. Türkiye, GKRY'nin bu tavrına karşılık olarak KKTC ile 21 Eylül 2011'de, Akdeniz Kıta Sahaneliği Sınırlandırması Hakkında Anlaşma'yı imzalamıştır. Anlaşma şunu iddia etmektedir; Kıbrıs adasındaki iki halkta doğal kaynaklar üzerinde hakka sahiptir. Kıbrıs Türkleri adadaki hakların eşit birer sahibidir. Oysa GKRY, Kıbrıs Türklerinin varlığını umursamayarak, 19 Eylül 2011'de Sondaj faaliyetlerine başlamıştır (KKTC Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, <http://mfa.gov.ct.tr/tr/akdenizde-kita-sahanligi-sinirlandirmasi>).

GKRY, bu denklemde bir şeyi öngörememiştir; Arap Baharı Rum yönetiminin temasta bulunduğu liderleri değiştirmektedir. Hüsnü Mübarek'in istifasının ardından iktidara gelen Mursi yönetimi, Mısır'ın 2003'de imzaladığı MEB Antlaşması'nı Mart 2013'te fesh ettiğini açıklamıştır. Ancak bu açıklama, Mısır'ın yapmakta olduğu sondaj faaliyetlerinin hukuken sıkıntıya düşmesine neden olmuştur (Tarakçı, 2013). Öte yandan Mursi iktidarının Sisi darbesi ile son bulması, Mısır'ın bu politikasının yeniden değişmesine yol açmıştır. General Sisi yönetimi, Türkiye siyasetini sertleştirmiştir. 12 Aralık 2013'te Mısır ile GKRY arasında MEB Antlaşması yeniden imzalanmış ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile onaylanmıştır (<http://www.cna.org.cy/webnewsTR.asp?a>). Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de yeni paylaşım tartışması, parsellere ayrılmış olan Kıbrıs adasının etrafında petrol ve doğalgaz çıkartılmasının, işletilmesinin ve uluslararası pazara iletilmesinin hangi devletler ile birlikte yapılacağına ilişkin yürütölmektedir.

Sonuç

Gerek BM Örgütü tarafından alınan kararlarda, gerekse de örgütün Genel Sekreterleri tarafından sunulan çözüm önerilerine ilişkin belgelerde, Rum tarafının haklarının, Türk tarafına göre daha çok gözetildiği gözlemlenmektedir. Zira adada çözüme ilişkin olarak BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından sunulan son belgede de, Rum tarafının kazançları, Türk tarafının kazançlarından çok daha fazladır. Belge, Türk tarafı içinde olumlu nitelikleri haizdir ancak Rum tarafına bırakılmış olanlar kadar değildir. Öte yandan örgüt kararlarının bazıları -her ne kadar azınlıkta kalsalar da- Türk tarafı açısından da olumlu özelliklere sahiptir. Keza Güvenlik Konseyi'nin, daha sonraki yıllarda aldığı kararlarda iki toplumun eşit statüde oldukları vurgulanmış, iki kesim olduğundan bahsedilmiş ve sorunun çözümü için tarafların eşitlik içinde yürütecekleri görüşmelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Buna rağmen yine de adada çözüm sağlanamamıştır.

Tarafların adanın geleceğine ilişkin istençleri farklılık içermektedir. Türk tarafı her iki kesiminde varlığının ve bağımsızlığının tanındığı bir yapıda Rum tarafı ile birlikte yetkileri paylaşmak ve

yetki gaspında bulunmaksızın yeni bir yönetim şekli olarak iki kurucu devlet ve egemen birimler olarak da yeni bir ortaklık devleti olgusundan bahsederken, Rum tarafı Türklerin adada azınlık statüsünde yer aldığı ve yönetim mekanizmasında şimdiye kadar kendilerine önerilenlerden çok daha fazla yetkiye sahip oldukları bir yapılanma tasavvur etmekte ve adayı Rum adası haline getirmek istemektedirler. BM Örgütü, onların bu hedeflerini doğrudan gerçekleştirebilmeleri için gerekli düzenlemelere sahip olan bir öneri paketi sunmadığı için, Rumlar, işbu örgütün bütün belgelerini çeşitli bahanelerle olumsuz bulmuş ve reddetmiştir. Bu noktada da Rum tarafı için BM Örgütü'ne bir alternatif olarak AB yer almış ve AB'de Yunanistan'ın daha etkin bir role sahip olmasından dolayı da, bu platform tercih edilmiştir.

Kıbrıslı Türkler, Türkiye'nin içinde yer almadığı ve dolayısıyla da destek görmeyeceklerine inandıkları AB'ye karşı kendilerini daha güvende hissettikleri BM Örgütü kararlarına ve öneri paketlerine daha ılımlı yaklaşmışlar, ancak yeterli düzeyde hakka sahip olmadıklarını düşündükleri zaman, son tahlilde önerilere olumsuz yanıt vermek durumunda kalmışlardır. BM Örgütü ise Rum tarafının AB'ye tam üye olacak olmasını sorunun çözümü için kararlar almasında ve öneriler hazırlamasında bir engel olarak görmemektedir.

Kıbrıs adasında yaşanan tüm bu gelişmeler Türk dış politikasını yakından etkilemektedir. Türkiye, hem adada bulunan Türk ve Müslüman unsurların evrensel insan hakları ilkelerine uygun bir şekilde yaşamalarını istemekte, hem de adanın güney hattı için bir tehlike olmasını engellemeye çalışmaktadır. Başta Meis adası olmak üzere batı ve güney sahillerinde Yunan adaları nedeniyle sıkışmışlık hissi yaşayan Türkiye, zaten bu adaların silahlandırılmasından ürkerken, Kıbrıs'ın tamamen Rum tarafının kontrolüne geçmesinden de endişe etmektedir. Üstelik Rum tarafının AB üyesi olması ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde Yunanistan ile birlikte oy hakkına sahip olması, Türkiye'yi endişelendiren hususların başında gelmektedir.

Sorunun BM'de ilk ele alınışından günümüze kadar tam anlamıyla Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunamamışken ve Rumlar tek taraflı olarak AB'ye üye olmuş iken, her iki tarafında haklarının gözetildiği bir belge hazırlanabilmesi düşük bir ihtimal gözükmektedir. Üstelik çözümün sin qua non koşulu karşılıklı tavizdir. Bunun için öncelikle Rumların adayı Yunan adası haline getirme fikrinden vazgeçmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda da ulusal kimlik, güvenlik, uluslararası arenada temsil ve AB üyeliği gibi hususlar dikkatle ele alınmalıdır. Sorunun çözümünde en önemli ilk adım, taraflar arasındaki iyi niyet ve işbirliği arzusudur. Ancak Rum tarafı gerekli motivasyonu yitirmiş gözükmektedir. Adada Türk tarafında yapılan son cumhurbaşkanlığı seçimleri önem taşımaktadır.

Yeni Cumhurbaşkanı Akıncı'nın "*Türkiye bizim hep yavru vatan olarak mı kalmamızı istiyor*" şeklindeki açıklaması, Türkiye'ye bir mesaj niteliğindedir. Türk tarafı, Rumlar ile masaya oturmak

için Kıbrıslılık üzerinden yeni bir kimlik inşa etmektedir. Burada Rum tarafına verilen AB fonlarının bölgenin kalkınmasına olan etkisi de büyüktür. Türkiye, bu açıklamaları tarihsel alınganlılıkla takip etmektedir. Oysa uluslararası sistem günlük, yıllık ve hatta dönemlik olmak üzere farklı politik çıkarlar temelinde şekillenmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin yapması gereken Kıbrıs Türk tarafının taleplerini dinlemek ve Doğu Akdeniz'deki yeni paylaşım kavgası olan petrol ve doğalgaz parsellerine ilişkin Kıbrıs Türk tarafı ile ortak bir görüş içerisine girerek bölge ile ekonomik ilişkilerini sıkılaştırmaktır.

Kaynakça

- Aksu, F. (2013). Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri, S. H. BAŞEREN (Y. Haz.), *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, ss. 159-196.
- Akşam 2003, "Kıbrıs'ta Taviz Verilemez", 09.01.2003.
- Altan, M. H. (1997). *Kıbrıs'ta Hristiyanlaştırma-Rumlaştırma Hareketleri Ortodoks-Katolik Misyonerliği ve Türk Toplumuna Yönelik Baskılar*, Girne, b.e.y.
- Aytekin, H. (2000). *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bila, F. (2002). "Erdoğan Kıbrıs Planına Sıcak", *Milliyet Gazetesi*, 17.11.2002.
- BİLGESAM Rapor, (2013). *Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye*, İstanbul, Rapor No: 59.
- Bozkurt, İ. (2002). Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış. İ. K. ÜLGER, & E. EFEGİL (Ed.), *AB ve Kıbrıs Bugünü ve Geleceği*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, ss. 33-43.
- Cumhuriyet, 2002a, "Erdoğan Atina'yı Memnun Etti", 06.11.2002.
- Cumhuriyet, 2002b, "Annan Planı Masaya Yatırıldı", 12.11.2002.
- Cumhuriyet, 2002c, "Talat: Şikayeti Bırakıp Masaya Oturmak Gerek", 28.11.2002.
- Cumhuriyet, 2003a, "Kıbrıs'ta Çözüm İçin 2 ay", 14.12.2003.
- Cumhuriyet, 2003b, "AKP, Denктаş'la İpleri Koparıyor", 02.01.2003.
- Efegil, E. (2003). *Temel Konular Işığında Annan Belgesi'nin Analizi*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Fırat, M. (2014). "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", B. ORAN (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 19. Baskı, 2014, ss. 576-614.
- Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Cilt I, b.y.y., Kaynak Yayınları.
- Harp Akademileri, (1995). *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü-Yarını*, İstanbul.
- Hürriyet, 2002a, "Kıbrıs'ta 30 Sıcak Gün", 12.11.2002.
- Hürriyet, 2002b, "Gürel'den Annan'a Bombardıman", 15.11.2002.
- Hürriyet, 2003, "Kıbrıs'ı İlhak ve Entegrasyon Bitti", 09.01.2003.
- Hürriyet, 31 Mart 2004, s. 18.
- İsmail, S. (1992). *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, b.y.y., b.e.y.
- Kızılyürek, N. (2002). *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KKTC Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, (2014). Akdeniz'de Kıta Sahaneliği Sınırlandırması Anlaşması Hakkında Basın Açıklaması, 2 Mayıs 2014, <http://mfa.gov.ct.tr/tr/akdenizde-kita-sahanligi-sinirlandirmasi-anlasmasi-hakkinda-basin-aciklamasi/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2016).

KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Enformasyon Dairesi Resmi Web Sitesi, <http://www.trncpio.org/turkce/dosyalar/Kıbrıs%20Turklerinin%20Kokeni.htm> (Erişim Tarihi: 11.10.2002).

Milliyet, 2002, “İşgal Açıklaması Atina’yı Sevindirdi”, 18.12.2002

ORSAM Rapor, (2013). *Kabotaj, Münhasır Ekonomik Bölge, Petrol Ve Doğal Gaz Haklarımız*, Rapor No: 33.

Pala, E. (2003). “AB’ye Endeksli Kıbrıs Politikası”, *Hürriyet Gazetesi*, 11.12.2003, <http://www.hurriyetim.com.tr>, (Erişim Tarihi: 11.01.2016).

Posta, 2002, “Rasmussen: Kıbrıs Ayrı, Tarih Ayrı”, 11.12.2002.

Radikal, 2002, “AB İlk Gün Türkiye’nin Hızını Kesti”, 13.12.2002.

Radikal, 2003, “İkinci Roketleme Hareketi”, 19.03.2003.

Soysal, M. (2002). “Cümbür Cemaat Sıkboğaz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15.11.2002.

Şimşir, B. N. (2004). *AB, AKP ve Kıbrıs*, b.y.y., Bilgi Yayınevi, 2. Basım.

Tarakçı, N. (2013). Mesele Mısır ve Suriye Değil: Doğu Akdeniz, 02.09.2013, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/5077/mesele_misir_ve_suriye_degil_dogu_akdeniz, (Erişim Tarihi: 12.01.2016)

Ulus, T. (2003). Son Birleşmiş Milletler Anlaşması ile “Kıbrıs” Nereye Gidiyor!, *Kıbrıs Mektubu*, Cilt: 16, No. 1, Ocak-Şubat 2003, ss. 46-53.

<http://www.cna.org.cy/webnewsTR.asp?a=58d9539503e44418b728b123ac8addbd>, (Erişim Tarihi: 12.01.2016)

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, (Erişim Tarihi: 10.10.2015)

<https://www.akparti.org.tr/upload/58inci-hukumet-programi>, (Erişim Tarihi: 10.10.2015).

<http://secim.ntv.com.tr/>, (Erişim tarihi: 10.01.2016).

<http://www.milliyet.com.tr/tayyip-erdogan>, (Erişim Tarihi: 10.10.2015)

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=34197&l=1>, (Erişim Tarihi: 10.10.2015).

<http://www.akparti.org.tr/beyanname.doc>, (Erişim Tarihi: 10.10.2015).